

Konsten att undvika historien

Peter Staudenmaier svarar här Göran Fant.

GÖRAN FANT SÄGER SIG inte känna igen den bild av antroposofin som jag gav i min artikel. Det förvånar mig inte att han fann den svårsmält, eftersom Fant är övertygad att antroposofin per definition är antirasistisk och motståndare till nationalistisk och högerextrem politik. Jag kan inte gendriva Fants personliga uppfattningar, men de är tyvärr oförenliga med antroposofins faktiska historia. Genom det flertal debatter som följt efter den första publiceringen av min artikel har jag blivit alltmer medveten om att många av våra dagars antroposofier är sorgligt oinformerade om sin egen doktrins historia. Jag vill bidra till en mer realistisk bild genom att bemöta några av Fants påståenden.¹

RASISM

Jag betvivlar inte att många antroposofier idag motsätter sig rasfördomar. Men denna vällovliga inställning berätti-

gar dem inte att vägra inse sin rörelses grundligt rasistiska ursprung. Hela den antroposofiska lärobyggnaden bygger på den samlade historisk-evolutionära rastypologi som Steiner lade fram i *Aus der Akasha-Chronik* och annorstädes. Nyckeln till denna typologi är rotras-doktrinen, som indelar mänskligheten i fem rotraser (*Wurzelrassen*, ibland även kallade *Hauptrassen* eller *Grundrassen*, huvudraser eller grundraser) vartill ytterligare två rotraser ska tillkomma i en avlägsen framtid. Varje rotras indelas ytterligare i underraser (*Unterrassen*). Dessa kategorier är biologiska (Steiner kallar dem "ärftliga") och även andliga. Rasindelningarna är inte normativt neutrala utan inrangeras i en stigande ordning av andlig utveckling, där den femte rotrasen, den "ariska rasen", och inom den de "germansk-nordiska" folken finns högst upp i hierarkin. Denna hierarki ingår enligt Steiner i den kosmiska ordningen. *Aus der Akasha-Chronik* är fortfarande huvudkällan för antroposofins kosmologi, utan att man distanserar sig från dess rasistiska element, och Waldorflärare rekommenderas fortfarande officiellt att använda boken.²

Enligt Steiner och hans sentida efterföljare struktureras således mänsklighetens existens kring det hierarkiska systemet av rotraser. I motsats till vad Fant vill få oss att tro hävdar Steiner inte heller att dessa rasuppdelningar snart kommer att totalt försvinna. Steiner lärde att den "ariska rasen" ska regera fram till år 7893, sextusen år in i framtiden. Det är också fel att Steiner skulle ha gett det "ariska" begreppet "en helt annan innebörd än den senare fick i nazismen". Alltsedan begreppet uppfanns av europeiska artonhundratalsrasister, var det befängda begreppet om en "arisk ras" oupplösligt förknippat med den motbjudande

ideologin om rasmässig överlägsenhet. Att Steiner själv delade denna ideologi är uppenbart från hans oräkneliga föraktfulla uttalanden om svarta, asiater, ursprungsbefolkningar, judar och andra icke-”arier”.³ Ingen icke-rasistisk tolkning är möjlig av dessa uttalanden, vilka Steiner gjorde med anspråk om moralisk auktoritet. Ändå insisterar Fant att ”Steiners text uttrycker ingen rasism”. De enda slutsatser vi övriga kan dra är att Fant antingen inte har läst Steiners skrifter eller har en anmärkningsvärt begränsad förståelse av rasism.

ANTROPOSOFIN OCH POLITIKEN

Även om Fants påstående att ”antroposofin är opolitisk” vore trovärdigt, skulle det knappast ge anledning till tillförsikt. Det är just den här sortens naivitet om de politiska implikationerna av en allomfattande pseudoreligiös världsbild som är det mest bekymmersamma hos sentida antroposofier. I vart fall hävdade jag inte i min artikel att alla antroposofier ärhängivna högerextrema aktivister, utan att de genomgående förbindelserna mellan antroposofiska övertygelser och högerextrem politik har varit omisskännliga sedan doktrinen uppstod för ett sekel sedan. Detta bestående samband är fastslaget i modern forskning om den europeiska ex-

**Steiner
lärde att
den ”ariska
rasen” ska
regera fram
till år 7893,
sextusen år in
i framtiden**

tremhögern.⁴ Det är oacceptabelt att avfärda denna elakartade, välspridda och ännu pågående variant av antroposofi som ”några tyskar på trettioalet” och ”några bisarra spöken från senare tid”.

Fant försöker också förvandla den nyligen avlidne antroposofen och högerextremisten Werner Haverbeck till en av antroposofins fiender, och kallar dennes underdåniga Steiner-biografi för ”ett angrepp på antroposofin” och talar om ”den antroposofiska rörelsens totala avståndstagande”. Detta är att argumentera genom att definiera; Fant presenterar inga belegg för detta påstående utan hävdar endast att eftersom Haverbecks uppfattningar om antroposofi skiljer sig från hans egna så måste Haverbeck vara antiantroposofisk. Ännu mer betecknande är det att Fant beskriver Haverbecks skildring av Steiner som en fanatisk tysk nationalist som att denne ”på ett absurt sätt förvrängt centrala motiv hos Steiner”. Haverbecks bok *Rudolf Steiner – Anwalt für Deutschland* är förvisso politiskt och moraliskt motbjudande, men dess skildring av Steiners nationalism är helt korrekt, vilket enkelt kan konstateras genom ett överskådligt studium av Steiners samlade skrifter.⁵ Det må vara obehagligt för progressiva antroposofer att erkänna det, men faktum är att den högerextreme Haverbeck har en mycket bättre förståelse för Steiner i denna fråga än den liberale Fant.

”STAUDENMAIERS METOD”

Fant uppehåller sig särdeles vid det han kallar metoden i min artikel. Han hävdar flera gånger att jag felciterar mina källor och att jag fokuserar på det han anser vara ”perifera” aspekter på antroposofin. Jag låter gärna *Folkvetts* egna lä-

sare själva bedöma om antroposofins omfattande historia av maskopi med fascistisk och neofascistisk politik är ett "perifert fenomen". Fants kommentarer om min användning av källor är enbart insinuationer; han ifrågasätter aldrig något av mina enskilda citat. Det är något märkligt att han så mycket uppehåller sig vid metodfrågan, eftersom min artikel, om något, är metodologiskt konservativ. Den följer den vetenskapliga standardmetoden genom att ge historisk bakgrund, citera utförligt ur antroposofiska källor, och erbjuda mina egna tolkningar av materialet samtidigt som jag nämner alternativa tolkningar.

Icke desto mindre fasthåller Fant vid att min korta sammanfattning av Steiners föreläsningar om "folksjälar" är en "häpnadsväckande oseriös förvrängning". Enligt Fant är dessa föreläsningar grundligt antirasistiska och avsedda att "inspirera till ömsesidig förståelse mellan folken". Jag betvivlar att icke-antroposofiska läsare av Steiners text skulle hålla med om detta. Boken är snarare ett argument för att alla folk ska godta Steiners speciella version av kristendomen, bruten genom en "nordisk" lins, och erkänna "den germanska ärkeängeln's framtida uppgift".⁶ Oavsett hur antroposofier tolkar denna grumliga text, delar

**Den
högerextreme
Haverbeck
har en mycket
bättre
förståelse för
Steiner i
denna fråga
än den
liberale Fant**

våra dagars högerextrema rasister inte Fants tolkning utan fortsätter att göra reklam för Steiners bok tillsammans med annan litteratur som förespråkar arisk överhöghet.⁷

Fants insinuationer om hur jag använder källor i min artikel framstår som än mer enfaldiga i ljuset av hans egna slarviga sätt att använda källor. Han skriver: "Steiner varnade redan 1920 för nazismen (GA 199 s. 161)". Det textavsnitt som Fant citerar är Steiners fördömande av bolsjevikernas användning av hakkorset; nazisterna nämns inte alls.⁸ Endast en livlig antroposofisk fantasi kan få denna text att gälla som "varningar mot nazismen". Fant använder en liknande taktik i sin diskussion av den rasistiske antroposofen Rainer Schnurre. Han hävdar att jag presenterar "falska citat" från Schnurre, och drar slutsatsen att min källa till dessa citat måste ha varit Jutta Ditfurth. Den vanliga metoden i sådana fall är att återge korrekta citat från personen i fråga så att läsarna kan bedöma saken själva. Men Fant ger oss inga citat från Schnurre utan enbart sina egna fantasifulla anklagelser.⁹ Fant förefaller tro att envar som uttalar sina farhågor om den antroposofiska politikens mindre angenäma aspekter måste vara ett verktyg för mörka krafter. Hans paranoia har hunnit ikapp honom här; föreställningen att vänsterfolk som Ditfurth och Bierl skulle stå i maskopi med det högerextrema EAP är skrattretande. Trots hans intresse för "metod" är Fants eget förfaringsätt allt annat än invändningsfritt.

ANTROPOSOFI OCH NAZISM

Fant är övertygad om att "antroposofin liksom tänker radikalt tvärtom" nazismen. Denna uppfattning delas inte av många forskare som studerat ämnet. Enligt den antifas-

cistiske forskaren Volkmar Wölk är ”det begreppsliga steget kort från denna uppfattning [Steiners teori om rotraser] till nazisternas raslära”.¹⁰ Nästan alla mellankrigstidens esoteriska högerextrema grupper byggde på den teori om rotraser som Steiner hade gjort så mycket för att sprida, och denna obskyra tankebyggnad påverkade ovedersägligen det nazistiska tänkandet. Detta bekräftas av ett stort antal historiker. James Webb skriver: ”det råder ingen tvekan om att Hitler trodde på en ockult evolution av teosofiskt slag.”¹¹ Om Fant finner detta vara ett alltför ”kritiskt” författarskap kan han i stället konsultera historikern Nicholas Goodrick-Clarke:s skrifter. Denne skrev det alltigenom positiva förordet till *Rudolf Steiner: Essential Writings*, och kan knappast misstänkas vara partisk till Steiners nackdel. Goodrick-Clarke:s respekterade arbete *The Occult Roots of Nazism* är en grundlig analys av ”ariosofi”, en annan utväxt från teosofin, framkommen i sekelskiftets Wien, som drev den ariska myten ännu längre än vad Steiner gjorde och som hade ett direkt och dokumenterat inflytande på Hitler. Goodrick-Clarke observerade att Steiner ingick i de teosofiska kretsar i Wien som var källan till ”den särskilda form av teosofi som ariosoferna anammade för sitt *völkisch*-ideal.” Han betonar också att ”själva strukturen hos det teosofiska tänkandet gjorde det lämpat för att anpassas för syften som var *völkisch*.”¹²

Om dessa slutsatser ännu är alltför ”partiska” för Fant kan han i stället studera Eduard Gugenbergers och Roman Schweidlenkas skrifter. De har mycket positivt att säga om Steiner och presenterar honom på det hela taget som ett hedervärt undantag bland i övrigt förskräckliga esoteriska tänkare. Men även dessa sympatiskt inställda

kommentatorer betonar att "Steiner hävdade en strikt hierarkisk evolutionär kedja" baserad på rotras-modellen, med de "germanisk-nordiska" folken högst uppe. De anmärker vidare att enligt Steiners lära "framstår hans egen ras och kultur som det för närvarande högsta stadiet i mänsklighetens andliga utveckling".¹³ Gugenberger och Schweidlenka pekar själva ut den uppenbara rasism och legitimering av social orättvisa som antroposofin därigenom propagerar för under den andliga upplysningens täckmantel. Låt mig ånya betona: detta är inte slutsatser dragna av "antroposofins kritiker" utan av ärliga forskare som noga har studerat den historiska dokumentationen. Att förneka de ideologiska parallellerna mellan antroposofin och nationalsocialismen, i synnerhet i den senares esoteriska och miljövänliga varianter, är att bidra till okunskap om fascismens intellektuella ursprung.

Fant hävdar också att "1922 utsattes han för ett attentat från en nazistisk grupp och undkom med knapp nöd". Den incident som Fant refererar till är verklig, och säger oss mycket om Steiners politik, men Fants beskrivning är en karikatyr av den historiska verkligheten. Det gjordes i själva verket inget försök att ta Steiners liv, och nazisterna var inte alls inblandade. Däremot försökte en handfull högerextrema busar att störa en av Steiners föreläsningar.¹⁴ Denna händelse visar inte på en fundamental fientlighet mot Steiner från högerextremisternas sida, utan tvärtom visar skeendet på hur nära antroposofin och högerextremismen var förknippade med varandra.¹⁵ Som Goodrick-Clarks omsorgsfulla forskning visar, var gränserna mycket otydliga mellan antroposofin som sådan och andra versioner av rasmysticism och ockult nationalism. Under mel-

lankrigstiden fanns det ofta betydande överlappningar i medlemskap och ideologi mellan inbördes tävlande grupper i det nationalistisk-esoteriska spektrat. Antroposofin var en del av detta spektrum, liksom flera av nazismens direkta föregångare.¹⁶ De fientligheter som då och då förekom mellan *völkisch*-grupper och antroposofin berodde

Visst var Rudolf Hess, andre man från höger, utövande antroposof, skriver Peter Staudenmaier i polemik mot Göran Fant.

inte alls på fundamentala skillnader mellan de två strömningarna utan tvärtom på deras markerade ideologiska släktskap – det var just denna släktskap som gjorde dem till rivaler.

Fant fortsätter: ”Att beteckna Hess som ’utövande antroposof’ är groteskt – källorna visar entydigt att han visserligen var positiv till biodynamiskt jordbruk men helt tog avstånd från dess antroposofiska bakgrund”. Fant har här begått det elementära misstaget att förlita sig på en

enda källa, Uwe Werners försvar, i en kontroversiell historisk fråga. Men t o m Werners uppenbart tendentiösa volym innehåller bevisning som direkt motsäger Fants slutsats.¹⁷ Rudolf Hess uppfyllde klart kriterierna om att vara en utövande antroposof, om man inte definierar detta begrepp mycket snävt. Han strukturerade intima aspekter av sitt privata liv, inklusive diet och hälsovård, enligt antroposofiska föreställningar¹⁸, han sade till den brittiske läkare som undersökte honom efter hans flykt till Skottland ”att han i årtal hade varit intresserad av Steiners antroposofi”¹⁹; och rapporter från de tyska underrättelsetjänsterna beskrev Hess som en ”tyst beskyddare och lärjunge till antroposofen Rudolf Steiner.”²⁰ Framförallt använde han konsekvent sin offentliga ställning till att gynna antroposofiska strävanden, vilket redovisas detaljerat i Werners bok. Ett stort antal forskare har explicit bekräftat Hess’ antroposofiska böjelser.²¹

Fant hävdar också, fortfarande med Uwe Werner som enda källa, att ”antroposofernas helt dominerande majoritet” tog ”radikalt avstånd från nazismen”, att de ledare för Waldorfrörelsen som samarbetade med nazisterna ”blev utfryssta efter kriget” och att endast ”ett ytterligt litet fåtal ville förena nazism och antroposofi”. Alla dessa påståenden motsägs direkt av bevisningen i Werners bok, som räknar upp ett stort antal namngivna individer som var både aktiva antroposofer och medlemmar i nazistpartiet. Werner beskriver i detalj flera incidenter, som den i Heidelberg 1935 (se s. 71-72) som klart visar inte bara att det fanns en betydelsefullt organisatorisk överlappning mellan antroposofiska sällskapet och nazistpartiet, utan också att den antroposofiska ledningen var beredd att gå mycket

långt för att skydda partimedlemmarna i sina led. Hur är det med Fants påstående att Waldorfledare som kollaborerade blev uteslutna efter kriget? Den främsta antroposofiska gestalten i sammanhanget var Elisabeth Klein, som ledde förhandlingarna med de nazistiska myndigheterna för att hålla Waldorf-skolorna i gång så länge som möjligt. I stället för att stötas bort av sina kolleger efter kriget var Klein enligt Werners bok "lärare vid Waldorfskolan i Hannover från 1951 till 1965" (s. 450).²²

Av någon anledning anklagar Fant mig för att läsa "Werner ytterligt selektivt". Att döma av hans egna argument om incidenten år 1922, om Hess, Klein och andra, förefaller Fant själv inte alls ha läst boken. Men även om Fant hade lyckats uppfatta Werners fakta rätt, är det en oförsvarligt naiv inställning till historiskt material att lita på en enda bok. En av de tidigaste och grundligaste analyserna av Waldorfskolor under tredje riket varnar för att "avfärda Waldorfrörelsens medvetna närhet till nationalsocialismen som ett problem följande av personliga misstag och sympatier".²³ Men Fant är obekant med den omfattande forskningen om antroposofins relationer med nationalsocialismen, så han kan bara förstå den omfattande dokumentationen om kollaboration som en "överlevnadsstrategi". Om detta är det mest fördelaktiga som han kan säga till sina föregångares försvar, att de under Hitler ägnade sig enbart åt sin egen och sin läras överlevnad, så är detta en förkastelsedom till vilken jag intet har att tillägga.

Resten av Fants svar består av icke verifierbara utsagor om Waldorfundervisningens natur och om etniska skillnaders roll i antroposofisks tänkande. Jag är inte kompetent att bedöma dessa påståenden, men kan konstatera att

de förefaller vara oplausibla. Å andra sidan håller jag med Fant om att jag i jämförelse med honom har en "bred" definition av rasism.

Fant upprepar också, som vore den ett faktum, den misskrediterade propagandan om "övergrepp av svarta soldater på tyskor i Ruhrområdet". Frånsett att han förväxlar Rhen med Ruhr (där det inte fanns några franska koloniala trupper stationerade) har han låtit sig luras av åttio år gammal desinformation. Dessa rykten om "övergrepp" var inte bara "möjligen överdrivna"; de var till största delen påhitt av tyska nationalistiska demagoger, och var lika rasistiska som berättelserna om "övergrepp" i den amerikanska södern vid samma tidpunkt.²⁴

Slutligen är det störande att se Fant försöka rehabilitera SS-funktionären och antroposofen Franz Lippert som den "enda mänskliga instansen i koncentrationslägret". Jag kan bara se denna rentvagnig av Lipperts aktiviteter i Dachau som grundad på en djupt vilseledd föreställning om "goda nazister". Fant citerar flera positiva rapporter om Lipperts beteende i syfte att rehabilitera honom, men nämner inte att alla dessa rapporter kommer från Lipperts familj. Eftersom antroposoferna inte kan rapportera om en enda i deras led som verkligen förenade sig med motståndet mot Hitlers regim (enligt antroposofen Jens Heisterkamp "frambringade den antroposofiska rörelsen inte en enda medlem av motståndsrörelsen") återstår det för dem att hävda, ett halvt århundrade senare, att åtminstone Lippert var trevlig mot sina fångar. Enskilda individuella vittnesmål kan måhända rädda efterkrigsantroposofins samvete, men de kan inte dra bort uppmärksamheten från det centrala faktum att Lipperts arbete var en integrerad

del av SS:s användning av slavarbetare för att främja biodynamiskt jordbruk.²⁵

Göran Fant är så tagen av det han kallar den ”stora, inspirerande helheten” i Steiners verk att han har låtit sin kritiska förmåga förbli oanvänd. Hans ovilja att komma till klarhet om antroposofins rasistiska, nationalistiska och profascistiska arvegods är typisk för alltför många av våra dagars antroposofier. Denna defensiva och undvikande attityd verkar vara den mest vanliga bland relativt liberala antroposofier. Det finns många tillgängliga källor som beskriver antroposofins reaktionära arv; progressiva antroposofier har ingen ursäkt för att fortsättningsvis strunta i dem. Fants svar exemplifierar inte så mycket ett förnekande av historien som ett undvikande av den, som en vägran att ta itu med en komprometterad historia på ett värdigt och ärligt sätt. Antroposoferna måste komma förbi denna självrättfärdigande abdikation från moraliskt ansvarstagande innan deras anspråk om att representera en upplyst och tolerant doktrin kan tas på allvar. ✍

Översättning: Sven Ove Hansson.

1. Fant tar upp fler frågor än jag här, av utrymmesskäl, kan kommentera. En mera grundlig diskussion, på engelska, av dessa frågor, återfinns i Peter Staudenmaier och Peter Zegers, ”Anthroposophy and Its Defenders”: www.stelling.nl/simpos.
2. Förläggarens förord till den senaste upplagan, publicerad i Dornach, nämner inte ens bokens rasistiska innehåll, och än mindre försöker man förklara eller minimera det. Antroposofiska sällskapet betecknar officiellt boken som en av ”de grundläggande antroposofiska texterna” (Wolfram Groddeck, *Eine Wegleitung durch die Rudolf Steiner Gesamtausgabe*, Dornach 1979, s. 16). Steiner drog aldrig tillbaka detta; tvärtom kallade han 1925 *Aus der Akasha-Chronik* för ”grunden för den antroposofiska kosmologin” (*Mein Lebensgang*, Dornach 1925, s. 301). Som historikern Helmut Zander har visat, är Steiners dunkla rasläror ”inbyggda” i den antroposofiska världs-

bilden (se Zander, "Sozialdarwinistische Rassentheorien aus dem okkulten Untergrund des Kaiserreichs" i Uwe Puschner, Walter Schmitz och Justus Ulbricht, *Handbuch zur 'Völkischen Bewegung' 1871-1918*, München 1996, s. 224-251).

3. Steiner: "Det fasansfulla kulturella våldet att transplantera svarta människor till Europa är ett fruktansvärt död" (*Konferenzen mit den Lehrern der Freien Waldorfschule* s. 282); "begrepp skadar asiatens hjärna" (*Geschichte der Menschheit*, s. 261); ursprungsfolk är "förkrympta människor" (*Aus der Akasha-Chronik*, s. 32); "Judendomen som sådan har sedan länge överlevt sin tid; den har inget berättigande mer i folkens moderna liv, och det faktum att den fortsätter existera är ett misstag av världshistorien" (*Gesammelte Aufsätze zur Literatur*, s. 152).
4. Utöver de många källorna citerade i min artikel kan intresserade läsare läsa följande diskussioner om Steiners högerradikala efterföljare: Volkmar Wölk, *Natur und Mythos*; Peter Kratz, *Die Götter des New Age*; Reinalter, Petri, och Kaufmann, *Das Weltbild des Rechtsextremismus*; Bernice Rosenthal, *The Occult in Russian and Soviet Culture*; och Udo Sierck, *Normalisierung von Rechts*.
5. Under sina år i Wien var Steiner en aktiv medlem av den extrema tysk-nationalistiska eller pangermanska rörelsen i Österrike. Under 1800-talets två sista årtionden skrev han dussintals artiklar för den radikala tysk-nationalistiska pressen, vilka återges i volymerna 31 och 32 av hans samlade verk (*Gesammelte Aufsätze zur Kultur- und Zeitgeschichte* och *Gesammelte Aufsätze zur Literatur*). Dessa motbjudande pangermanska virrigheter är politiskt otvetydiga, och de motbevisar Fants naiva påstående att nationalismen "oroar Steiner". För ytterligare diskussion om Steiners nationalism, som fortfor under hela hans liv, se "Anthroposophy and Its Defenders" på SIMPOS www-sida.
6. Steiner, *The Mission of the Individual Folk Souls in Relation to Teutonic Mythology*, London 1970, s. 19. Bokens kärna är dess sjätte kapitel, "The Five Root Races of Mankind" (Steiners föreläsning i Oslo den 12/6 1910). Här påminner Steiner sin publik om "ariernas" rasmässiga överlägsenhet, och hjälper läsarna genom att förklara att han avser "de folk i Mindre Asien och Europa som vi betraktar som medlemmar av den kaukasiska rasen" (s. 106) innan han fortsätter att ägna flera stycken åt den "kaukasiska rasen" (s. 107). Av någon anledning betecknar Fant denna tvåsidiga utläggning som att Steiner använder begreppet "på ett ställe och parentetiskt".
7. Se Franziska Hunseder, *Wotans Jünger: Neuheidnische Gruppen zwischen Esoterik und Rechtsradikalismus*, München 1998, s. 129.
8. Här följer avsnittet i sin helhet: "Denna symbol [hakkorset] som indierna eller den gamle egyptiern en gång såg på när han talade om sin heliga Brahman, denna symbol syns nu på [den ryska] tiotusenrubelsedeln. De som gör stor politik där vet hur man påverkar den mänskliga själen. De vet vad hakkorsets triumftåg innebär – detta hakkors som ett stort antal människor i Europa redan bär – men de vill inte lyssna till det som söker förstå, utifrån de viktigaste symptomen, hemligheterna i våra dagars historiska utveck-

- ling." (*Geisteswissenschaft als Erkenntnis der Grundimpulse sozialer Gestaltung* GA 199, s. 161; tal 27/8 1920) Det är inte förvånande att Steiner inte nämner nazisterna här, eftersom nazistpartiet hade bildats bara några få månader före detta tal, och vid tillfället endast hade få medlemmar. Dessutom fick det typiska nazistiska hakkorsen sin design först två år senare (William Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich*, New York 1960, s. 44).
9. Jag citerade inte Ditfurths utmärkta arbete någonstans i anknytning till Schnurre, i stället, som klart angavs i min artikel, citerade jag Schnurres rasistiska klyschor från Oliver Gedens fina bok *Rechte Ökologie*. Fants försök att avfärda Geden som en "kritiker av antroposofin" är fåfångt; Geden är i själva verket en kritiker av högerinriktad ekologi, och man kan knappast förvänta sig att han skulle bortse från antroposofins omfattande bidrag till denna beklagansvärda riktning. I övrigt har hans bok inget otalt med Steiner.
 10. Wölk, "Neue Trends im ökofaschistischen Netzwerk" i Hethey och Katz, *In Bester Gesellschaft*, Göttingen 1991, s. 121. Ytterligare bevisning om de slående parallellerna mellan rotas-doktrinen och Hitlers rasuppfattningar återfinns i Jackson Spielvogel och David Redles, "Hitler's Racial Ideology: Content and Occult Sources" i Friedlander och Milton, *Simon Wiesenthal Center Annual* volym 3, Los Angeles 1986.
 11. Webb, *The Occult Establishment*, Chicago 1976, s. 313. Se också Jeffrey Goldstein, "On Racism and Anti-Semitism in Occultism and Nazism" i Livia Rothkirchen, *Yad Vashem Studies* XIII, Jerusalem 1979. Webb dokumenterar också i detalj flera överlappande områden – rasteori, Atlantis, arier m.fl. – mellan å ena sidan antroposofi och teosofi, å andra sidan övertygelserna hos de nazistiska ledarna, särskilt Hitler, Himmler, och Rosenberg.
 12. Goodrick-Clarke, *Occult Roots of Nazism*, Wellingborough 1985, s. 29 och 31. År 1908, vid mitten av Steiners period som ledare för den tyska teosofin, publicerade den tyske teosofen Harald Grävell en viktig artikel i den främsta ariosofiska tidskriften i Wien. Där utvecklade Grävell "en grundligt teosofisk föreställning om ras och ett program för att återställa den ariska auktoriteten i världen. De ockulta texter han citerade var texter av Annie Besant, Blavatskys efterträdare som ledare för det internationella teosofiska sällskapet i London och Rudolf Steiner, sekreteraren för dess tyska avdelning i Berlin" (s. 101). Särskilt citerade Grävell Steiners text från 1907, *Blut ist ein ganz besonderer Saft*, "som återspeglade det teosofiska intresset för rasistiska idéer" (s. 242).
 13. Gugenberger och Schweidlenka, *Mutter Erde – Magie und Politik*, Wien 1987, s. 144–145.
 14. Vad som verkligen hände i maj 1922 är att Steiners offentliga föreläsning i München stördes av en liten grupp raskinn från Ludendorff-gruppen, en högerextrem riktning som konkurrerade med nazisterna. Busarna försökte tydligen angripa Steiner fysiskt efter att han slutat tala, men slogs tillbaka av Steiners anhängare. De följande två beskrivningarna av incidenten är

- båda skrivna av antroposofen: ”Den 5 maj 1922 planerade anhängare till Ludendorff att störa en föreläsning av Steiner i Münchenhotellet *Vier Jahreszeiten* och förorsaka ett slagsmål. Men antroposofen i München blev förvarnad och kunde reagera. Steiner fick möjlighet att avsluta sin föreläsning, och först därefter uppstod en fysisk konfrontation, vilken vanns av antroposoferna” (Uwe Werner, *Anthroposophen in der Zeit des Nationalsozialismus*, München 1999, s. 8). Och i sin biografi om Steiner skriver Guenther Wachsmuth om ett försök av ”några få vildhjännor, som hade vilseletts av våra motståndares vanliga osanna propaganda, till att störa föreläsningarna med oväsen, släcka ljuset och t o m hota talaren – metoder som hade blivit typiska under den perioden av politiskt kaos. Det var endast tack vare att han skyddades av modiga vänner, särskilt Dr. Nell och Dr. Büchenbacher, som Rudolf Steiner undslapp fysiska attacker av dessa otrevliga personer vid sin föreläsning i München den 15 maj” (Guenther Wachsmuth, *Rudolf Steiners Erdenleben und Wirken*, Dornach 1964, s. 470).
15. Konfrontationen ägde rum på hotellet *Vier Jahreszeiten*, där Steiner hade valt att hålla sin föreläsning i München. Sedan 1919 var detta hotell en känd mötespunkt för Münchens ultranationalistiska extremhöger, inklusive det pangermanska *Alldeutscher Verband* och det antisemitiska *Hammerbund*. Hotellet inrymde också Thule-sällskapets huvudkvarter. Detta var en av de mest militanta *völkisch*-grupperna, bland vars medlemmar fanns många ledande nazister. Byggnaden ägdes i själva verket av Thule-medlemmar. Till Thule-sällskapets tidiga kader hörde Rudolf Hess, antroposofins främste allierade under tredje riket. Steiners val av mötesplats är svår att förklara om man ser honom som en antinationalist som avsvor sig högerextrem politik. Se Reginald Phelps, ”’Before Hitler Came’: Thule Society and Germanen Orden”, *Journal of Modern History* v. 25 # 3.
 16. Goodrick-Clarke ger ett belysande exempel. År 1923, då han nyss flyttat till Tyskland, blev den ryske antisemitiske konspirationsteoretikern Gregor Bostunitsch ”en entusiastisk antroposof” (*Occult Roots of Nazism*, s. 170). Vid årtiondets slut hade Bostunitsch vänt sig mot antroposofin, som han nu såg som ännu en kugge i den internationella ockulta konspirationens maskineri. Han blev senare SS-överste. Den omfattande litteraturen om tysk esoterisk politik visar att sådana exempel inte är ovanliga. Den ständiga blandningen mellan högerextrema och esoteriska grupper är ett huvudtema i Webbs *Occult Establishment*, och boken innehåller en balanserad genomlysning av både överlappningarna och fientligheterna mellan de militanta *völkisch*-grupperna och Steiner och hans anhängare. Webb drar slutsatsen att ”*völkisch*-tänkandet var i själva verket inte främmande för Steiner”, och visar att ”reaktionen [mot Steiner] från *völkisch*-håll var ett erkännande av att båda lägren arbetade på samma nivå. Och en del av ilskan från *völkisch*-sidan kom från insikten av att här [i antroposofin] fanns en annan vision om universum som hävdade sig vara ’andlig’” (s. 290).
 17. Werner observerar att Hess inte signerade det skrivna uttalande som Gestapo krävde av honom och som fördömde antroposofin (*Anthroposophen in*

- der *Zeit des Nationalsozialismus*, s. 74). Werner återger också en PM från 1937 av nazifunktionären Lotar Eickhoff (som blev medlem i antroposofiska sällskapet efter kriget) som explicit uttrycker Hess övertygelse att biodynamiskt jordbruk *inte kan skiljas* från sina antroposofiska grundvalar. "Führerns ställföreträdare [dvs Hess] är av uppfattningen att om man vill bevara en aspekt – som biodynamiskt jordbruk – kan man inte på något sätt skilja den från dess vetenskapliga grund och dess vetenskapliga bekräftelser, dvs från det arbete som läggs fram i Rudolf Steiners böcker och i Rudolf Steiner-skolorna" (s. 214-215). Eftersom Hess energiska stöd för biodynamiskt jordbruk inte ifrågasätts, är Fants slutsats att Hess "helt tog avstånd från dess antroposofiska bakgrund" uppenbarligen felaktig.
18. Se Albert Speer, *Erinnerungen*, Berlin 1969, s. 133-134; Wulf Schwarzwäller, *Rudolf Hess*, London 1988, s. 112-115; och Roger Manvell och Heinrich Fraenkel, *Hess: A Biography*, London 1971, s. 64-66.
 19. J.R. Rees, *The Case of Rudolf Hess*, London 1947, s. 35.
 20. Walter Schellenberg, *Memoiren*, Köln 1956, s. 160.
 21. Se t ex: James Webb, *The Harmonious Circle* ("Rudolf Hess var anhängare till Rudolf Steiner", s. 186); Detlev Rose, *Die Thule-Gesellschaft* ("Rudolf Steiners antroposofi påverkade också honom [Hess]", s. 132); Anna Bramwell, *Ecology in the 20th Century* ("Hess var en lärjunge till Rudolf Steiner", s. 197); Hans Hakl, "Nationalsozialismus und Okkultismus" i Goodrick-Clarke, *Die okkulten Wurzeln des Nationalsozialismus* (Hess var "hängiven Rudolf Steiners idéer", s. 199).
 22. Werner motsäger också Fants föreställning att öppna nazistkollaboratörer var ovälkomna i organiserad antroposofi efter kriget. "Märkligt nog diskuterade eller beskrev inte antroposoferna direkt efter 1945 i detalj sitt betedande under naziperioden" (s. 2). Werner betonar att antroposoferna efter kriget "mer eller mindre medvetet vägrade att återuppliva kontroverser om hur en del antroposofier betett sig under nazistperioden" (ibid.). Han anger inget enda undantag till denna policy, och säger uttryckligen att de enda anklagelser som alls förekom efter kriget "var vissa knappt uttryckta reservationer mot individer" (s. 364).
 23. Achim Leschinsky, "Waldorfschulen im Nationalsozialismus", *Neue Sammlung: Zeitschrift für Erziehung und Gesellschaft* vol. 23 no. 3, Stuttgart 1983, s. 272.
 24. För en översikt om kampanjen för att sprida dessa historier, se Keith Nelson, "The 'Black Horror on the Rhine': Race as a Factor in Post-World War I Diplomacy" *Journal of Modern History* vol. 42 # 4 s. 606-627. För ett antirasistiskt bemötande av kampanjen, se "The Black Troops on the Rhine", *The Nation* March 9, 1921, s. 365; och för en afrotysk kvinnas perspektiv se Oguntye, Opitz, och Schultz, *Farbe Bekennen*, Frankfurt 1992, s. 49-52. Om det är sant, som Fant föreslår, att denna primitiva propaganda var källan till Steiners orimliga påståenden om franskkoloniala trupper, så skulle detta knappast ursäktat Steiners rasism. Den värsta av dessa propagandapamfletter börjar med att fördöma "förorenandet av den vita

kvinnan som sådan” och hävdar att ”unga flickor har dragits in från gatorna för att tillfredsställa afrikanska vildars bestialiska lustar”. Pamfletten uppmanar ”kvinnor och män av den vita rasen” att protestera mot denna den ”djupaste förnedring som kan drabba en vit kvinna”. Den beskriver de koloniala trupperna som ”färgade barbarer” med ”djuriska instinkter”, ”svarta från Elfenbenskusten i Afrika vars språk ingen förstår, som knappt har lärt en aning franska, vildar från det mörkaste Afrika...” (alla citat från Rheinische Frauenliga, *Farbige Franzosen am Rhein: Ein Notschrei deutscher Frauen*, Berlin 1920). Detta är sådant som Rudolf Steiner uppenbarligen tog för sanning. Det är än mer förbryllande att hans anhängare fortsätter att göra så än idag.

25. Dachaus officiella historia beskriver Lipperts biodynamiska odling som en plats ”där så många som tusentals fångar arbetade oavsett väder, och ett stort antal av dem sköts eller begravdes i diken” – knappast en humanitär verksamhet (Paul Berben, *Dachau 1933-1945: The Official History*, London 1975, s. 87). För en mer detaljerad skildring av fångarnas eländiga villkor under Lipperts övervakning, se Robert Sigel, ”Heilkräuterkulturen im KZ: Die Plantage in Dachau”, *Dachauer Hefte* 4, 1988, och Wolfgang Jacobeit och Christoph Kopke, *Die Biologisch-Dynamische Wirtschaftsweise im KZ*, Berlin 1999.